

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Джадт Т. Після війни. Історія Європи від 1945 року / пер. з англ. Катерина Зарембо. К.: Наш формат, 2020. 928 с.

Олег Мельничук

ПЕРЕБУДОВА В СРСР ЗА КНИГОЮ А. ЧЕРНЯЄВА «СОВМЕСТНЫЙ ИСХОД. ДНЕВНИК ДВУХ ЭПОХ. 1972-1991»

У статті висвітлено перебудовчі процеси в СРСР (1985-1991 рр.) за щоденниками помічника генерального секретаря ЦК КПРС з міжнародних справ А. Черняєва. Охарактеризовано особистість М. Горбачова та визначено його роль у спробі реформування радянського тоталітарного режиму.

Ключові слова: гласність, «нове мислення», перебудова, М. Горбачов, А. Черняєв, ЦК КПРС.

Періоду історії останнього десятиріччя СРСР, у тому числі й горбачовській перебудові, присвячена значна кількість мемуарної, біографічної та аналітичної літератури. Вагоме місце серед них займає серія книг достатньо відомого в середовищі партійної еліти того часу, одного з відповідальних працівників Міжнародного відділу ЦК КПРС, а в 1986-1991 рр. помічника Генерального секретаря ЦК КПРС з міжнародних справ, згодом президента СРСР М. Горбачова – Анатолія Черняєва.

Черняєв Анатолій Сергійович народився 25 травня 1921 р. в інтелігентній московській сім'ї. Був учасником Другої світової війни. В 1947 р. закінчив історичний факультет та аспірантуру Московського державного університету. Захистив кандидатську дисертацію «Економічна криза в Англії після Першої світової війни». В 1949 р. виступив офіційним опонентом на захисті диплома доньки Йосипа Сталіна – Світлани. В 1950-1958 рр. викладав у МДУ, деякий час виконував обов'язки завідувача кафедри нової і новітньої історії. В 1961-1986 рр. працював у міжнародному відділі ЦК КПРС (з 1971 р. на посаді заступника завідувача). З 1981 р. кандидат, а згодом член ЦК КПРС, член Центральної ревізійної комісії ЦК КПРС, Народний депутат СРСР. У 1986-1991 рр. – помічник Генерального секретаря ЦК КПРС, згодом – Президента СРСР М. Горбачова з міжнародних справ, зокрема належав до ліберальної частини його оточення. З 1992 р. працював співробітником Міжнародного фонду соціально-економічних і політичних досліджень М. Горбачова, керівником проекту «Документальна історія Перебудови: внутрішня політика перебудови». Помер 12 березня 2017 р. у віці 95 років.

Нерідко сучасники А. Черняєва називають його «посланником інтелігенції у владі». Колишній посол Великобританії в СРСР Родрік Бретвейн писав про А. Черняєва: «Будучи співробітником апарату ЦК КПРС він підтримував зв'язки із вченими в області політичних наук, економістами, спеціалістами з міжнародних справ ..., а також із художниками, театральними режисерами і музикантами ліберального спрямування. Він, як і вони, не був дисидентом. Але і він і вони, були

частиною інтелектуального світу, що виробив «нове мислення», яке принесло практичні результати, коли Горбачов очолив комуністичну партію» [1].

В поглядах А. Черняєва було «щире західництво», яке не є популярним в нинішній путінській Росії. Він признавав, що західництво «в крові у російського інтелігента», але завжди вважав входження Росії в Європу місією свого покоління. Він не поспішав відмовлятися від російської традиційної ролі «великого брата». Але інтелігентне начало завжди переважало: А. Черняєв на дух не переносив націоналізму та антисемітизму, і роль росіян у федеративній державі бачив в тому, щоб захищати «слабкі» і «малі» народи, а не в тому, щоб відстоювати імперію кулаками. Незважаючи на те, що А. Черняєв негативно сприймав критику на адресу М. Горбачова, він вважав великою помилкою публічне схвалення останнім приєднання Криму до Росії. На його думку, таким поступком М. Горбачов наніс удар своїй репутації і своєму місцю в історії [1].

Будучи партійним функціонером, упродовж 1971-1991 рр. він вів щоденники, куди занотовував усі найважливіші події політичного, економічного та культурного життя, власні враження та розмірковування від побаченого, почутого чи прочитаного. За 20 років ним було написано 45 «томів», кожен з яких обсягом біля 400 сторінок. По закінченню службової кар'єри, після розпаду СРСР, зміст щоденників був ним використаний для написання книг: «Шесть лет с Горбачёвым. По дневниковым записям» (1993); «Моя жизнь и моё время» (1995); «1991 год. Дневник помощника президента» (1997); «Был ли в России шанс?: Он – последний» (2003); «В Политбюро ЦК КПСС... По записям Анатолия Черняева, Вадима Медведева, Георгия Шахназарова 1985-1991)», збірки вибраного, десятки статей тощо.

У 2008 р. у видавництві «РОССПЭН» побачила світ одна із найоб'ємніших його книг (обсягом 1063 сторінки) – «Совместный исход: Дневник двух эпох (1972-1991 годы)». Книга одразу ж набула неабиякої популярності. Генеральний директор видавництва РОССПЭН Андрій Сорокін назвав її «унікальним історичним джерелом», стверджуючи, що « у світовій практиці є незначна кількість щоденників, які б велися упродовж тривалого часу людьми, що знаходилися в самому епіцентрі політики» [2, с. 138]. Особливість подачі матеріалу в книзі полягала в тому, що зміст записів щоденника тих часів супроводжується оцінками і роздумами з приводу викладених подій. Із змісту книги нашому аналізу буде піддана лише остання доба радянської історії – період горбачовської перебудови.

Розкриваючи передумови перебудовних процесів в СРСР, А. Черняєв стверджує, що ще до обрання Генеральним секретарем ЦК КПРС М. Горбачов сформувався як державний діяч загальносоюзного та міжнародного масштабу. «Ще за хворого Андропова на цій незвичайній для радянських верхів фігурі концентрувалися надії соціально і фізично втомленого, ідейно обезглузлого суспільства, якому чинили опір фарисейство, брехня і показуха, які давно стали характерними прикметами режиму» [3, с. 603]. Розчарування, що не М. Горбачова, а К. Черненко було обрано Генеральним секретарем після смерті Ю. Андропова, остаточно переконало автора книги у «безнадійності та державній безвідповідальності вищого керівництва країни, ураженого старечим маразмом». Тим не менш, цей період був використаний М. Горбачовим для нарощування своєї активності та демонстрації інтелектуальної та політичної переваги над «колегами». Сходженню М. Горбачова, на думку автора, сприяли і об'єктивні

обставини: деградація економіки; колосальний державний борг; відсутність ефективних методів управління; безкарність, сірість чиновників-бюрократів; ідеологічна опозиційність частини інтелігенції тощо. Спостерігаючи усе це, М. Горбачов вірив, «що лікарем може стати партія, очищена від скверни». Він вірив у чистоту та моральну силу ідей лєнінізму, у привабливість та авторитет іконізованого образу В. Лєніна. І, звичайно, покладався на дисципліну, простіше кажучи, покірність кадрів, які звикли робити те, що вигадає та накаже «Центральний комітет» від імені Генерального секретаря. Сподівався і на ентузіазм, що може викликати новизна задумів і «великих цілей» [3, с. 604].

Описуючи у своїх щоденниках перший місяць перебування на посаді Генерального секретаря М. Горбачова, автор акцентує увагу на змінах у стилі керівництва та поверненні до андроповських методів роботи у вищих ешелонах влади. Аналізуючи рішення квітневого 1985 р. Пленуму ЦК КПРС, А. Черняєв висловлює сумнів, щодо наявності в нового генсека на той час чіткої концепції виведення країни на рівень світових стандартів. Помітним, на його думку, був прояв лише окремих ознак методології: порядок, договірна дисципліна, децентралізація управління та планування; прагнення до очищення партії тощо. Головні завдання полягали в «розхитуванні» догм, що склалися при Л. Брежнєві, «пут парадності», бюрократичної інертності, чванства, руйнування норм «монархічної реставрації, що завдавали шкоди економіці та моралі» [3, с.634].

Автор книги описує захоплення рядових громадян від публічних зустрічей М. Горбачова та трансляванням їх по телебаченню. Рефлексуючи з приводу виступу генсека в Ленінграді 17 травня 1985 р., він зазначав: «Ми, нарешті, отримали лідера, який знає предмет, захоплений своєю справою, вміє своєю мовою висловлювати те, що хоче донести до людей, не боїться спілкуватися з ними, не боїться здатися не досить величним. І справляє враження людини, яка дійсно хоче зрушити з місця цей віз, що погряз у бруді, розворушити людей, змусити їх бути самими собою, діяти сміливо, ризикувати, покладатися на здоровий глузд, думати своєю головою і робити, робити» [3, с. 641].

Підводячи підсумки 1985 р., А.Черняєв визначає його як рубіжний в історії країни та світу, співставляючи його за масштабами із 1917 роком. Стверджується, що в цей рік магічні слова «перебудова» і «гласність» ще не стали символом початих перетворень. Не було запроваджено будь-яких кардинальних реформ, що зачепили суспільство, окрім постанови про боротьбу із алкоголізмом. Вважаючи її прийняття фатальною помилкою влади, автор стверджує, що вона «вкотре продемонструвала як добрий намір, ставши державною політикою, приносить більше зла, ніж інший злочинний намір» [3, с. 670]. Водночас, на переконання автора, новий генсек відкинув «величні» манери «вождя» і постав перед народом як справжній лідер, якого вже давно чекали. Припинивши репресії він прибрав страх із суспільно-політичної атмосфери.

1985 рік відзначився й значними кадровими змінами у верхньому ешелоні влади, однак їх причиною були, передусім, бездарність, некомпетентність, невігластво та випадковість їх перебування на високих посадах або ж дискредитація в очах суспільства. Автор переконаний, що із самого початку М. Горбачов намагався включити в процес перетворень «людський фактор», розбудивши таким чином в людях енергію, ініціативу, ентузіазм. Хоча й не враховував той факт, що члени суспільства вже давно відвикли жити не за

вказівками. Хибними виявилися і прагнення генсека підвищити роль партії, перетворивши її в авангард та локомотив реформ.

Інтенсивний вихід СРСР на міжнародну арену із новою зовнішньою політикою, на думку автора, був продиктований, передусім, важким внутрішньо-економічним становищем країни. Слід було змінювати ставлення Заходу до Радянського Союзу, припиняти конфронтацію, гонку озброєнь, звільнитися від тягара військово-промислового комплексу і налагодити більш ефективні зовнішньоекономічні зв'язки. Окрім того, для М. Горбачова була особисто неприйнятною ядерна загроза всьому людству. Своїм обліком, поведінкою, вмінням вести діалог новий генсек відродив серед лідерів Заходу і громадськості надію на припинення, нарешті, холодної війни. Підсумовуючи події 1985 р., автор називає його «роком стилю», який змінив атмосферу в країні і, частково, за її межами [3, с.672].

Чим більше пізнає А. Черняєв нового генсека, тим більш захоплюється його особистими якостями, якими, на його думку має бути наділений керівник. У своєму щоденнику за 18 січня 1986 р., ще не будучи офіційно помічником М. Горбачова, автор зазначає: «... ми отримали рідкісного лідера, розумного, обдарованого, «живого», чесного, з ідеями, з фантазією. І сміливий. Міфи і табу (у тому числі ідеологічні упередження) – для нього тьфу. Він будь-яке переступить» [3, с. 677]. А. Черняєв простежує формування навколо генсека-реформатора нового «центру сили», до якого увійшли О. Яковлев, Г. Розумовський, В. Медведєв, А. Лук'янов [3, с. 680].

Отримавши з 1 лютого 1986 р. посаду помічника Генерального секретаря ЦК КПРС з міжнародних питань, автор отримав можливість спостерігати за поведінкою, манерами та діями М.С. Горбачова в рамках повсякденного особистого та ділового спілкування. А. Черняєв акцентує увагу передусім феноменальній відвертості М. Горбачова, яка іноді шокувала оточуючих, а також жорстку критику останнім існуючого стану справ. Разом з тим, у своїх записах А. Черняєв вказує на половинчастість реформаторських ідей. Так, приміром, сприяючи поширенню гласності, він розглядав її не як свободу слова, а як знаряддя партії у здійсненні перетворень. Або ж критикуючи практику відносин із зарубіжними компартіями та комуністичним рухом загалом, він продовжував вірити, що такі відносини, звільненні від опіки партії, вони можуть мати перспективу. Налагоджуючи принципово нові відносини із Заходом, М. Горбачов, в той же час, продовжував розглядати СРСР як «ідеологічну державу». Будучи стурбованим кадровим забезпеченням перетворень, генсек не мав жодних сумнівів у тому, що КПРС може і має стати їх авангардною та рушійною силою. Загалом, діяльність генсека-реформатора у 1986 р. за спостереженнями А. Черняєва у книзі визначається формулою «незвичайна сміливість в словах при оцінці проблем та обережність у практичних кроках» [3, с. 693].

Червневий пленум ЦК КПРС 1987 р., що накреслив основні вектори економічного розвитку СРСР в умовах перебудови на думку А.Черняєва є значно важливішою подією для долі держави, ніж перехід до НЕПу, оскільки проголошену нову економічну політику було в подальшому згорнуто. Натомість сучасні економічні перетворення він визначає як незворотні [3, с. 700].

Немало місця в щоденниках А. Черняєва відведено висвітлення опору процесам перебудови з боку найближчого оточення з ЦК КПРС. Так, «проти

«нового мислення» у зовнішній та внутрішній політиці відкрито чи приховано висловлювались А. Громико, Б. Пономарьов. Є. Лігачов, В. Воротніков, М. Соломенцев та ін. Водночас автор стверджує, що основною причиною такої позиції був не антагонізм, а боязнь втратити монополію на владу, що забезпечувала матеріальне благополуччя та надавала привілеї. Вихід А. Черняєв бачив в швидких рішучих діях та нових методах, які забезпечать в майбутньому підтримку курсу перебудови [3, с. 710].

Характеризуючи 1987 р., автор називав його піком перебудови. На цей час, на його думку, гласність породила «свободу слова», яку вже не розглядали як ідеологічний інструмент КПРС. Вона створила зовсім нову атмосферу в суспільстві. У взаємовідносинах «влада-народ» все більш затребуваними стають правда і чесність. М. Горбачов, завдяки своїм аналітичним та пізнавальним здібностям, все відвертіше висловлювався про негативні наслідки «реального соціалізму». Він, як і раніше, оптимістично оцінював розпочаті реформи, хоча в цей час в нього з'являються перші сумніви, якими він ділився з найближчим оточенням. На, присвяченому кадровій політиці, січневому пленумі ЦК КПРС вперше було озвучено про вину партії за кризовий стан в країні, однак він не виправдав очікувань М. Горбачова. Представники партійної еліти в центрі і на місцях не мали ні бажання, ні здібностей виконувати роль авангарду перетворень. Прагнучи знайти вихід, М. Горбачов вирішив через Всесоюзну партійну конференцію позбавити КПРС владних державних функцій та відновити повновладдя Рад, ліквідоване Й. Сталіним в 1920-х рр. [3, с. 766].

У 1987 р., за спостереженнями А. Черняєва, з'являються признаки розчарування в народі та наростання апатії, а головне, пасивність та небажання працювати по новому тих, хто за задумом мав стати «прорабом перебудови». Все частіше з'являються принципові розбіжності серед вищого керівництва. Поряд із М. Горбачовим залишаються лише О. Яковлев, Е. Шеварнадзе, М. Рижков та В. Медведєв.

В той же час, на думку автора, 1987 р. характеризується проривом у зовнішній світ. М. Горбачов стає відомим за рубежом і його популярність все більш зростає. На Заході починають розуміти серйозність намірів перебудови. Новим потужним фактором зовнішньої політики стає довіра, завдяки якій вдається покінчити із холодною війною. СРСР остаточно відмовляється від комінтернівської спадщини в комуністичному русі. Велику роль у формуванні нового іміджу М. Горбачова та Радянського Союзу зіграла його книга «Перебудова і нове мислення для нас і для всього світу», яка стала світовим бестселером [3, с. 767].

Автор книги не упускає й той факт, що саме в 1987 р. на горизонті перебудови з'явився «небезпечний», завчасно «не розпізнаний об'єкт» – Б. Єльцин. Саме він, будучи ображеним, зумів поставити під сумнів досягнення трьох років перебудови. Основною ж метою його критики, на думку В. Черняєва, було прагнення добитись влади. Через демократичні тенденції, що панували вже в органах влади, Б. Єльцин, відсторонений від влади, вже не міг бути знищений як при тоталітарному режимі, чим згодом і скористалася цілком реальна опозиція до М. Горбачова [3, с. 768].

1988 рік А. Черняєв характеризує як переломний, однак не в кращий бік. В цей рік М. Горбачов сформулював стратегію перемін і запропонував ряд заходів, щоб зробити їх незворотними. Скориставшись «справою Ніни Андрєєвої», М.

Горбачов остаточно відмежувався від ностальгії по сталінізму і безповоротно засудив його. На XIX Всесоюзній партконференції він започаткував відокремлення партії від державної влади. Окрім того, він провів радикальну реорганізацію партійного апарату та вивів із Політбюро та Секретаріату ЦК представників брежневської епохи, що в майбутньому призвело до формування «партійної» опозиції перебудові. Поїздка М. Горбачова в Красноярський край остаточно переконала його у відсутності кадрів, які спроможні та бажали здійснювати корінні перетворення. Ситуація ускладнювалась через зростання національних проблем та протиріч, на які невчасно реагувала центральна влада [3, с. 811].

В економічній сфері 1988 рік засвідчив неефективність ринкових реформ. Відхід від радянських методів планового господарства та запровадження новацій різко погіршили економічну ситуацію, а отже й психологічну атмосферу в державі, що вилилось в масове незадоволення політикою перебудови.

Цей рік виявився рубіжним у відході від марксистсько-ленінських постулатів у зовнішній політиці. Яскраво це засвідчив виступ очільника СРСР на сесії Генеральної асамблеї ООН. Політика «нового мислення» була підтверджена виводом військ із Афганістану. Загалом це означало, що експансіоністська політика назавжди зникла з міжнародної діяльності СРСР. Період холодної війни практично підходив до свого завершення [3, с. 813].

Тональність записів щоденника за цей рік свідчить, що автор продовжує захоплюватись історичним подвигом М. Горбачова, хоча й все менше вірить в успіх його задуму.

В 1989 р. вже явно спостерігаються руйнівні тенденції в державному апараті. Політбюро як центр влади втратив авторитет і можливість добиватись виконання своїх рішень. Фактично воно розкололось на горбачовців та лігачовців, але і в кожному із них не було єдності. Партійні органи на місцях втрачали свою владу, однак Ради ще не були готові її взяти. Суспільне життя вийшло з під контролю центру. Дискредитація радянської системи та історії практично не зустріла серйозного політичного та ідеологічного опору. Спроби ж М. Горбачова зупинити цей руйнівний процес вмовлянням інтелігенції – не знайшли розуміння. Сам же він не погодився з рекомендаціями колег «застосувати владу», оскільки це б суперечило його «філософії» перебудови та означало кінець гласності та курсу на демократизацію [3, с. 850].

В результаті виникла велика кількість політичних клубів, блоків, союзів, товариств, асоціацій, «Народних фронтів», «платформ», «рухів». Вони не були єдиною опозицією, однак у сукупності складали широку антигорбачовську та антикомуністичну опозицію. Погіршення економічної ситуації лише посилювало вплив опозиції.

Крах планової економіки став незворотнім, відкривши шлях тіньовій економіці та новим господарським суб'єктам. Сконцентрувавши в своїх руках значні матеріальні ресурси вони вже претендували на політичну владу.

Загострилися національні відносини. На Кавказі розпочалася війна за Нагорний Карабах. Прибалтійські республіки фактично вийшли з-під влади Москви. З'явився небезпечний для цілісності імперії російський фактор, а з ним і «фактор Єльцина».

Натомість у зовнішній політиці 1989 рік був визначальним у припиненні холодної війни та ліквідації комуністичних режимів у Східній Європі, оскільки М. Горбачов відмовився від насильницьких методів їх збереження [3, с. 851].

Описуючи М. Горбачова як людину та державного діяча, автор не схильний звинувачувати його в грубих помилках чи прорахунках. Адже він розуміє, що радянський лад, ще задовго до М. Горбачова вичерпав свою історичну місію в Росії. Тому його не могла врятувати і перебудова, хоча й остання не ставила перед собою такої мети. Ніхто вже не міг контролювати потік подій, викликаний «свободою», дарованою М. Горбачовим. Разом з тим А. Черняєв осуджує генсека: за відмову запровадити в цьому році закони про землю, про економічну самостійність республік; проголосувати за виключення із Конституції СРСР ст.6 про керівну та спрямовуючу роль партії; боязнь зіпсувати стосунки із прихильниками Є. Лігачова; «відпустити» республіки Прибалтики; засудити Пакт 23 серпня 1939 р. тощо [3, с. 850].

1990 рік став дійсно трагічним як для країни, так і для М. Горбачова. Стало очевидним, що ідея вивести країну із сталінського тоталітаризму та збудувати демократичне суспільство, виявилася незатребуваною. Натомість, даровані гласність і свобода спровокували руйнівну силу, яка, вирвавшись назовні, охопила практично всі сфери життя країни. Імперський ресурс було вичерпано, а іншого і не було, оскільки упродовж майже п'яти століть російська нація складалася суто як імперська. Однак, М. Горбачов зрозумів, що, залишаючись європейською, вона вже не може зберегти себе в цьому режимі наприкінці ХХ ст., в умовах вступу цивілізації в нову еру. Для цього потрібно було подолати тоталітарне минуле. М. Горбачов спробував реформувати радянський, по суті, тоталітарний лад. Однак, вже в 1990 р. стало цілком зрозуміло, що він не піддається реформуванню. Тим більш, що при цьому М. Горбачов вже не міг застосувати революційно-насильницьких методів. Якраз і в цьому, на думку автора, виявилось трагічне протиріччя між цілями та засобами. Очистити суспільство від сталінського спадку та нав'язати нові закони буття можна було лише через революцію, для здійснення якої ні в нації, ні в М. Горбачова як лідера не було ні сил ні можливостей. А шлях повільного «зживання» тоталітаризму за допомогою кадрів, які при ньому ж формувались, привів лише до розвалу імперії [3, с. 921].

Упродовж усього року М. Горбачов намагався мобілізувати суспільні та матеріальні засоби для продовження та закріплення перетворень. При цьому, не розуміючи своєї головної помилки, він намагався змусити партію служити справі перебудови, в той час як вона стрімко перетворювалась у відкритого ворога перебудовчих процесів. А. Черняєв вважає, що М. Горбачов надто пізно зрозумів необхідність перенесення авторитету влади від КПРС до радянських структур, а отже створення ефективного центру влади. Це завадило йому ефективно протистояти національним рухам та розпаду економічної системи держави. Хоча й автор погоджується, що останні фактори були закономірними при відмові від тоталітарних методів збереження імперії та централізованої держави.

Причину розпаду держави автор вбачає в самій природі абсолютно унікального в світовій історії переходу суспільства, «закомплексованого і розбещеного тривалою диктатурою» до свободи, яку народ зрозумів як вседозволеність. А. Черняєв переконаний, що безглуздо шукати осіб, персонально винних у цьому, тим більш звалювати всю вину на М. Горбачова.

«Оскільки ніхто не був спроможним забезпечити 240-мільйонному народу, що складався із сотень національностей, земний рай замість радянських законів, а на менше ніхто і не погоджувався. Зі свободою радянський народ не справився і тому зійшов з історичної арени» [3, с. 922].

Разом з тим, 1990 рік став роком успіхів М. Горбачова в зовнішній політиці. Автор не вбачає нічого дивного в тому, що розпад держави співпав у часі з успішною діяльністю на міжнародній арені. Як приклад, він наводить історичний факт, коли голод та посттермідоріанський кошмар в період Директорії у Франції не завадили Наполеону на чолі своєї Італійської армії пробити Європі шлях у XIX ст. Різниця полягала лише у тому, що Наполеон робив це силою зброї, а М. Горбачов прорив в XXI ст. здійснив своєю динамічною миротворчою політикою «нового мислення». Оскільки така політика відповідала історичним потребам людства на переломі епох, вона була сприйнята демократичною частиною міжнародної спільноти. Тут історичний вибір був не лише правильним, але й реалізованим [3, с. 922].

1991 рік А. Черняєв характеризує як рік розпаду держави, руйнування економіки, соціального хаосу, втрати М. Горбачовим і взагалі Центром авторитету і влади над державою. Це був рік «Вільнюса» і відчайдушних спроб врятувати Союз. Це був рік путчу, завдяки якому процес самоліквідації імперії став провальним.

На думку автора, поява М. Горбачова в Радянському Союзі в 1980-х рр. була неминучою. «Він став «знаряддям» історії, однак не одразу зрозумів, що вона хоче від нього зовсім не того, що він прагнув отримати від неї. В цьому його трагедія як державного діяча та видатної особистості». В міжнародному аспекті горбачовська перебудова вкотре продемонструвала російський парадокс: радикальні переміни в цій країні, як правило, приносили більше користі ззовні, ніж їй самій та її народу. Наближення Радянського Союзу до катастрофи не підірвало авторитету М. Горбачова як лідера світового масштабу. Однак, на переконання автора, використання зовнішньої політики для, так званих, «національних інтересів» не принесло тих результатів, на які розраховував М. Горбачов: «нове мислення» надто випередило час, не готовий сприйняти його в якості основоположного принципу міжнародних відносин [3, с. 1062].

Даючи узагальнюючу характеристику М. Горбачову, автор переконаний, що останній «переоцінив свої можливості довести почату справу до очевидного успіху. Він був ініціатором. В цьому його подвиг. Однак, йому не вистачило якогось внутрішнього імпульсу обмежити «термін» свого подвигу і вчасно відійти вбік.... Завадили загострене почуття обов'язку та надмірна активність натури». Однак, незважаючи на те, що в практичному плані цілі, висунуті перед собою М. Горбачовим, виявилися нездійсненими чи завідомо ілюзорними, А. Черняєв переконаний, що в плані історичної перспективи його місія об'єктивно була необхідною, і багато що в ній набуло незворотного характеру [3, с. 1063]

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Зубок В. Блог Vox Historicus. Заметки о замечательных современниках: Анатолий Черняев (1921-2017) // Режим доступу: <https://www.bbc.com/russian/blog-vox-historicus-39268575>.

2. Виктор Шейнис. Летопись времени: Анатолий Черняев и его дневник // Pro et Contra. 2009. Вересень-грудень. С. 137-153.
3. А. Черняев. Совместный исход: Дневник двух эпох: 1972-1991 годы. М.: РОССПЭН, 2008, 1063 с.

Олександр Неприцький, Тетяна Неприцька, Томаш Куц

РОЗМІР ГРОМАДИ ЯК КРИТЕРІЙ ЇЇ СПРОМОЖНОСТІ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

В статті розглянуто європейський (угорський, польський) досвід формування громад, який показує, що попри відомий факт, що малі громади мають кращий зв'язок жителів із владою, при надто малих розмірах, громада не може отримати достатню кількість бюджетних надходжень для реалізації всіх програм розвитку територіальної громади, не здатна здійснювати ефективно управління всіма галузями і сферами життя громади, фактично змушена ставати «неспроможною» громадою-боржником, що неминуче призводить до знищення автономії органів місцевого самоврядування та краху децентралізації.

Ключові слова: Польща, Угорщина, децентралізація, територіальна громада, органи місцевого самоврядування.

Вивчення світового та європейського досвіду децентралізації в другій половині XX – на початку XXI століття продовжує залишатися актуальною темою наукових досліджень в українській науці. Інтерес становлять багато аспектів функціонування громад – формування і використання бюджету, залучення інвесторів і туристичних потоків, розвиток і брендинг територій, взаємозалежності між показниками економічного та соціального розвитку тощо.

Процес децентралізації в Україні викликав закономірний науковий інтерес до європейського досвіду створення територіальних громад та функціонування органів місцевого самоврядування. Вивченням досвіду європейських країн загалом, а особливо процесом децентралізації у країнах Вишеградської четвірки, та можливостей застосування результатів дослідження в Україні зокрема займалися відомі вітчизняні вчені та практики. Зокрема, можемо зазначити праці Семенова М.В. [1], Гладія В.І. [2], а також Гижка А.П. [3], який безпосередньо займався впровадженням реформи децентралізації у Вінницькій області, перебуваючи на посаді першого заступника голови обласної державної адміністрації з 2014 по 2019 рік. Автори цієї публікації теж працювали над вивченням досвіду децентралізації та подальшої рецентралізації в Угорщині [4].

Проведення децентралізації в Україні здійснювалося з метою створення спроможних громад, що мали б на місцях (відповідно до принципів субсидіарності) достатню кількість повноважень, ресурсів та відповідальності влади, щоб громади були спроможними реалізовувати політику в інтересах своїх жителів. Метою даної статті є дослідити значення розміру як чинника спроможності громади у контексті європейського та українського досвіду децентралізації.